

Ragneklint, R. (2009). *Rationalitet ifrågasatt., Om vetenskap, etik och hållbarhet i marknadsdemokratien*. Lövestad: Akademi och Samhälle 2000 Förlag.

©Författaren och förlaget

1. Introduktion

Sedan 1900-talets senare decennier har många samhällsforskare i stigande grad ställt sig tveksamma till de konventionella frågorna i samhällsvetenskapen och deras antagna, apolitiska karaktär (Edelman, 1977, 2001; Parker, 1999; Rose 1999a m.fl.). /.../Som statsvetaren Edelman (1977, 2001) visar, ställer politiken de facto sina egna frågor och lyfter fram de perspektiv som lämpar sig för en debatt, medan avsevärda och ofta viktigare delar av det politiska fältet ligger i träda, t.ex. frågor kring hur ekonomiska kriser, fattigdom, korruption och ökande klyftor skall bekämpas. Det finns en risk för att även dessa centrala frågor förvandlas till apolitiska frågeställningar genom frånvaron av reflexion och analys kring *grunden* till dessa missförhållanden – medan *fenomenet* som sådant uppmärksammas, men då som en beklaglig del av en naturgiven samhällskonstruktion. Det vore mera centralt att fundera över ett samhällssystem och de subtila repressiva mekanismer som gör att den fattige accepterar sin lott och att vi alla oreflekterat godtar att den redan rike får ytterligare en lejonpart av det överflöd som vi alla, kan det hävdas, har en del i. Det är i det syftet viktigt att granska det språkbruk och den bild av verkligheten som banar vägen för ett starkt ojämnt samhälle, för livsvillkor i Sverige och globalt som inte ter sig rimliga i en tid av exempellös ekonomisk tillväxt. Som en reflektion av rådande samhällsförhållanden kan vetenskapen inte undkomma den politiska eller normativa fråga som legitimerar det orättfärdiga – förutsatt att vi definierar en stark skillnad i livsbetingelser utifrån ett deontologiskt, *etiskt* perspektiv, där vi inte anser att det är rimligt att den enskildes fri- och rättigheter kränks för att större eller mindre delar i gemenskapen skall få en högre välfärd (Torsvik, 2006). Det betyder att vi ser fattigdom, utnyttjande och nöd som orättvisor och inte som en nödvändig och *instrumentell* del i ett marknadsekonomiskt system som bygger sin dynamik på skillnadens logik.

Varför talar de förfördelade inte ut; varför gör de inte motstånd mot sociala och politiska regelverk som i än högre grad utarmar dem, kan vi med Edelman (2001) fråga oss. Vi kan också undra över varför vetenskapen –

undantaget ett fåtal vetenskapare – med tystnad förbigår det etiska perspektiv som i generell mening är själva grunden till den västerländska demokrati vi bekänner oss till. Som den norske filosofen Naess (1982) anför, kan en del av frånvaron av kritik bero på att forskaren inte anser att tendenser i omvärlden är problematiska; självfallet kan man ha skilda uppfattningar om olika sociala fenomen och deras tänkbara inneboende ”patologi”. Trots att Naess avfärdar en hel del av den kritik som under åren riktats mot vetenskapen för dess bristande engagemang i samhällsfrågorna, argumenterar han för att ”vetenskapen är relaterad till filosofi, till de djupaste och yttersta frågorna”. (s. 11). I det syftet är det centralt att uppmärksamma och ”återpolitiserar” det vetenskapliga språk som retoriskt utger sig för att vara neutralt och axiomatiskt. Medan samhället förändras i grunden, steg för steg, mot det globala samhället, mot det teknologiska risksamhället och vidare mot hyperkapitalismens högsta stadium, står politiken och vetenskapen till övervägande del ännu fast vid den modernism som i mångt och mycket är en vittnande historicitet: modernismens vetenskap och förnuftstro tillsammans med den sociala teorins utgångspunkt i 1800-talets klasskamp - där de begreppsliga verktygen blivit otillräckliga för att beskriva väsentliga samhällsfenomen: sjukskrivningsexplosionen i västerlandet, ungdomars allt sämre psykiska hälsotillstånd, globala finanskriser eller den ekologiska katastrofens bakgrund och sociala konsekvenser. I dag handlar det m.a.o. om något förmer och mera subtilt än – i anakronistiska termer uttryckt - klasskampens materiella utarmning – även om den materiella utarmningens tema fortfarande löper som en svart flod genom det globala samhället, mellan den rika västvärlden å ena sidan och de fattiga delarna av Afrika, Sydamerika eller Asien å andra sidan. Det hot som parallellt växer sig allt starkare är hoten mot vår gemensamma livsmiljö och den natur som är själva grunden för den mänskliga existensen. De civilisatoriska hoten är grundade i materialism, i marknadens systemiska girighet, men har samtidigt också ett annat ansikte: aningslösheten som inte bottnar i någon medveten illvilja – bara en yttring av en expanderande global marknad som fångar in individernas sociala och mentala värld i cirklar med förgivettagenhetens självklarhet. Vi kan med Beck (2000) kalla detta för en civilisatorisk utarmning.

Dagens samhälle präglas av en överväldigande pluralism, inom vilken ett oräkneligt antal kulturer, intressen och rörelser avtecknar sig. Det postmoderna samhället med dess ”polyvokalitet”, den kör av olika röster som skulle kunna vara en motvikt till det förgivettagna, tycks ändå inte nå djupt nog i det sociala medvetandet. Prefixet post, i det postmoderna, i postindustrialismen, speglar i traditionellt språkbruk inte en reaktion utan snarare en kraftfull potentiering förbi den inneboende motsättning som ligger i ”post”-begreppen. Det kan förklaras så här: Ytligt sett är subjektets valmöjligheter oändliga, gränserna har i en bemärkelse suddats ut i det

sociala och historiska rum i vilket hon numera skapar sitt liv, det liv som framstår som hennes egen skapelse där allt – lycka och framgång eller misslyckande och misär, beror på hur väl hon lyckas agera inom ett ständigt expanderande ”fält av möjligheter”.../.../... Du är förledd av hoppet om en ständigt bättre framtid, av en allt bättre levnadsstandard – men statistiken visar på annat: ökande miljöproblem, vidgade sociala klyftor och tilltagande psykisk sjuklighet m.m. (SOU 2006:77). Tillsammans lever vi i ett samhälle av ”bilder”, av multipla ”verkligheter” inom marknadens ram, där bilder hålls fram, skapas, försvinner och ständigt återkommer i nya skepnader. Avbildningen av individen som ”kungen av det fria valet”, som suverän kund, är sociala spegelbilder men i sig inte förvanskade, eftersom ingen verklighet, ”verklig nog”, finns att jämföra med. Varken det som i förstone uppfattas som en förvanskning eller det som framhålls som en objektiv verklighet existerar i någon egentlig, essentiell bemärkelse. Det sociala skådespelet, om vi väljer att se samhället utifrån en sådan metafor, skulle lika gärna kunna se ut på ett annat sätt, med andra normer och maktförhållanden. Däremot kan inte bildernas sociala uttryck och konsekvenser betvivlas, vilket i den bemärkelsen och till sina verkningar gör dem essentiella ur ett socialt, historiskt och psykologiskt perspektiv, verkliga nog för att ge maligna effekter på livskvalitet och självbild hos ”bortrationaliserade”, hos arbetslösa, oförvällat sjukskrivna eller andra marginaliserade grupper. Det är inte verkligheten i sin påstådda essentialistiska mening – den verkligheten existerar inte för den postmoderna människan¹ – utan det är bilden av verkligheten som en sanningens ”monolit” i betydelsen en allt annat uteslutande, verklighet, som skadar. För den kritiska postmoderna rörelsen i dess betydelse av *reaktion* på det modernas potentiering, är den sociala ”verkligheten” inget annat än en social konstruktion. Som sådan är den konstruerad av sociala krafter, politik, ekonomi och vetenskap i nära och allt mera oskiljbar förening. För vetenskapens del skapas viktiga delar av den sociala ”verkligheten” av vetenskaper som ekonomi och teknologi, humaniora och samhällsvetenskap, de senare i en bemärkelse ”hjälpvetenskaper” till de förra. Dessa mäktiga sociala krafter konstrueras ständigt och konstruerar samtidigt den verklighet som vi alla möter, inte bara den arbetslöse, den bostadslöse eller den socialt desavouerade. Denna verklighet är ofta nog så hård, nog så brutal, men är i den postmoderne forskarens ögon fortfarande en kontingent social

¹ Den postmoderna människan ses inte sällan som en produkt, en konkretion av det postmodernas multipluralitet, en valfrihetens oändlighet och därmed en grundläggande och positiv position i det senmoderna samhället. Som begreppet används här, är det dock betoningen av det polyvokala, existensen av en mängd olika verklighetsbilder vars relevans och värde i ett första steg inte går att skilja från varandra: alla är lika giltiga fram till en till den punkt där vi för in ett socialt framförhandlat, icke-essentiellt normativt kriterium, t.ex. Rortys solidariska position.

konstruktion. För enstaka postmodernister tar vägen slut här, i uppgivenhet och etiskt tvivel. Andra tar i den epistemologiska reträtt som Rorty (1997) beskriver, sin tillflykt till etikens minsta, gemensamma nämnare i form av ”solidaritetens position”. Det betyder att den sociala smärtan hos den utsatte erkänns som reell och möjlig att påverka av en handlingsinriktad epistemologi. Det som i den postmoderna kontingensen framhålls är den sociala verklighetens karaktär av social och historisk konstruktion - att verkligheten likaväl skulle kunna se ut på ett helt annat sätt. Detta är ett synsätt som ger en potential till upprättelse – för den som lider av sitt utanförskap, av miljöförstörelsens alienerande krafter, av en orättfärdig lön – men i detta yttrande rör vi oss sakta mot den konstruerade verklighetens yttre gränser. När vi når dess periferi, uppträder ett gränsland i vilket de sociala paradoxerna tydliggörs och sociala axiom och förgivettaganden eroderar (Deleuze & Guattari, 1996).

Det är i detta gränsland, den sociala verklighetens periferi, men lika verklig som varje annan konstruktion, som denna undersökande bok har sin utgångspunkt. Det är här den postmoderna, kritiska samhällsvetenskapen ikläder sig forskningsresandens tropikhatt, hoppar i sin kanot och paddlar ut i sin egen träskmark av förgivettaganden. Den kan inte undersökas på annat sätt än genom att granska paradoxen, det oförenligas retoriska förening eller genom att ställa vad vi här vill kalla *den systematiska naivitetens fråga*. Den är i en mening barnets fråga, i vilken vetenskapliga förgivettaganden och axiom ännu bara existerar i en rudimentär form, än mindre i form av etablerade vetenskapliga revir. Tesen om den systematiska naivitetens position är i sig en paradox; det språk vi har är redan normativt impregnerat, oftast sedan generationer tillbaka, men icke desto mindre är detta ofullständiga verktyg det enda vi har till hands på en sådan resa. Kraftfullheten i detta ”naiva” närmande skall å andra sidan inte underskattas i det att det ger sig på fundamenten för en verklighetsbild som hur destruktiv den än kan vara, tas för given .../.../

...Av den anledningen är det därför ingen överdrift att påstå att ett av samhällsvetenskapens stora vetenskapliga och etiska problem är den svaga förståelsen för kontextuellt bestämda skeenden, bristen på uppmärksammande av den dominerande diskursens hegemoni, det förbehållslösa ”för sant hållandet” – och därmed accepterandet av en verklighet som hårt och dominerande omfamnar oss, inte alla gånger kärleksfullt eller välmenande. Denna vetenskapens indifferens hotar i sin förlängning hennes anspråk på att utgöra en potentiellt frigörande och obunden samhällskraft². Men inte nog med det; detta förhållande utgör också ett hot mot kärnan i all vetenskap, det självständiga, kreativa och kritiska

² Vilket den i realiteten i allt mindre grad är. Se t.ex. Beck (2000), Novotny, Scott & Gibbons (2001) eller Wallerstein (2005) för en vidare diskussion.

tänkandet i sig, likaså mot den vetenskapliga metodologin och forskningsproduktionen. Det extradiskursiva perspektivet – här liktydigt med bristen på en etiskt försvarbar normativitet och politisk medvetenhet - utgör samtidigt ett växande problem för den universitetsutbildning som i allt större grad låter sig lockas av strömlinjeform och ekonomiska nyttoperspektiv, uttryckta t.ex. i Bolognaprocessens krav på uniformitet bland europeiska universitet. I det skeendet riskerar klyftan mellan den vetenskapliga kunskapsteorin och dess egentliga fundament i den sociala empirin att vidgas.../.../

...Argumentationen bakom bokens ämnesval och struktur kan i sin komplexitet inte vara linjär och kronologisk; den följer den undersökta terrängens krokiga väg och kommer ständigt åter till sitt tema, men för varje gång från andra vinklar och utgångspunkter, där återkomsten inte speglar den början som vägen då representerade, utan något som under färden blivit till något kvalitativt annorlunda. Jag ser därför inte i vanlig mening kapitel framför mig då boken tar form; snarare ”utsiktspunkter” eller plåtar i ett intellektuellt landskap. En resa av detta slag kan med Freires (1979) ord i lyckliga fall väcka en medvetandets *conscientisation*³ och samtidigt ge en medvetenhet om språkbrukets förrädiska, domesticerande innehåll, dess subtila kraft att manipulera och förtrycka genom att ge människor ett språk med vilket de inte kan beskriva sina djupaste erfarenheter, sina unika livserfarenheter i en tid som präglas av framväxten av en ny global ideologi, så stark och paradoxal att den knappast alls märks. Det är en av den postmoderna vetenskapens viktigaste uppgifter att ge nya generationer den etiska mångfaldens verktyg, uttryckta i ”Brüderlichkeit und Schwesterlichkeit der Tat”⁴ eller i Rortys (1997) pragmatiska solidaritet, verktyg med vilka de kritiskt kan upptäcka och i handling vidareutveckla vetenskap och samhälle.

Genom denna polyvokalitet alstras ett skydd mot det alltför självklara, det alltför givna – och just därigenom skapas den dynamik som bidrar till det humana samhällets överlevnad.

³ Eg. conscientização, medvetenhetsskapande.

⁴ Efter förebild från Liedman (1999).